

Μαρίνα Κουμανούδη

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 14ου ΑΙΩΝΑ

Ο ΓΑΜΟΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ PIETRO CORNARO και της Marie d'Enghien, που πραγματοποιήθηκε στη Βενετία το 1377, υπήρξε χωρίς αμφιβολία αμοιβαία επωφελής. Με αυτόν, η νεαρή κληρονόμος της χωροδεσποτείας του Άργους και του Ναυπλίου εξασφάλισε την υποστήριξη μιας από τις πλουσιότερες και με ισχυρές πολιτικές διασυνδέσεις οικογένειες της βενετικής Δημοκρατίας, σε μια εποχή κατά την οποία ο οίκος των Enghien είχε αρχίσει πλέον να διαγράφει φθίνουσα πορεία στον λατινοκρατούμενο ελληνικό χώρο. Από την πλευρά της η οικογένεια Cornaro απέκτησε μια βάση στην Αργολίδα, που της παρείχε τη δυνατότητα να επεκτείνει περαιτέρω το επιχειρηματικό της δίκτυο, αξιοποιώντας τους φυσικούς πόρους και την προνομιακή γεωγραφική θέση της περιοχής. Παράλληλα, η διασύνδεση με τη φεουδαρχική ευγένεια του πριγκιπάτου της Αχαΐας, μέσω των εδαφών που κατείχε η σύζυγός του, προσέδωσε στον βενετό πατρίκιο κύρος, δύναμη και εξουσία, προσόντα τα οποία ενδεχομένως μελλοντικά θα μπορούσαν να αποτελέσουν εφιαλτήριο για πολιτική σταδιοδρομία στη Μητρόπολη.¹

1. Γενικά για τη λατινοκρατούμενη Πελοπόννησο κατά τον 14ο και 15ο αιώνα, βλ. R.-J. Loenertz, «Pour l'histoire du Péloponèse au XIVe siècle 1382-1404», *Études byzantines* 1 (1943), 152-196 [= *Byzantina et Franco-Graeca. Articles parus de 1935 à 1966*, Ρώμη 1970, σσ. 227-265]· P. Topping, «The Morea, 1311-1364», *A History of the Crusades*, τ. 3, *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, επιμ. K. M. Setton – H. W. Hazard, Μάντισον,

Εκείνη ωστόσο που αποκόμισε το μεγαλύτερο κέρδος από την ένωση ήταν η Βενετία, καθώς, μέσω αυτής, ενέταξε στη σφαίρα επιρροής της το Άργος και το Ναύπλιο· περιοχές τις οποίες θεωρούσε διπλής στρατηγικής σημασίας, αφενός στο πλαίσιο της πολιτικής της για τη δημιουργία μιας αλυσίδας ναυτικών βάσεων από την πόλη του Αδρία προς την Ανατολή, με σκοπό την προστασία των εμπορικών της συμφερόντων, και αφετέρου ως σημείο εκκίνησης προκειμένου να κατακτήσει την υπόλοιπη Πελοπόννησο. Για τους παραπάνω λόγους, άλλωστε, έσπευσε να δείξει έμπρακτα την έγκρισή της για τη σύναψη της γαμήλιας συμμαχίας, παρέχοντας εξαρχής την πλήρη υποστήριξή της στις ενέργειες του Pietro Cornaro που απέβλεπαν στην αμυντική ενίσχυση των δύο περιοχών. Για τους ίδιους λόγους, η προσάρτηση του Άργους και του Ναυπλίου στον κορμό του βενετικού κράτους πρόβαλε ως επιτακτική ανάγκη, όταν, μετά τον θάνατο του τελευταίου, 11 χρόνια αργότερα, έγινε ορατός ο κίνδυνος να πέσουν στα χέρια των Τούρκων ή των συμμαχών τους, δηλαδή του Δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρου Α΄ Παλαιολόγου και του πεθερού του Nerio Acciaiuoli.²

Κατά παράδοξο τρόπο, η αγορά του Άργους και του Ναυπλίου από το βενετικό κράτος το 1388, σηματοδοτεί το τέλος της κοινής ιστορικής πορείας των δύο περιοχών, μετά από 200 σχεδόν χρόνια. Προηγήθηκε η εγκαθίδρυση της βενετικής κυριαρχίας στο Ναύπλιο, το 1389. Το Άργος ακολούθησε πέντε χρόνια αργότερα, το 1394, μετά από βραχύχρονη κυριαρχία του Δεσπότη του Μυστρά. Πόλη παραθαλάσσια με περιορισμένη ενδοχώρα το πρώτο, εξελίχθηκε σε αξιόλογο λιμάνι και κέντρο εμπορίου της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου στην Ανατολή. Με τον ορίζοντά

Ουισκόνσιν 1975, σσ. 104-140 και ο ίδιος, «The Morea, 1364-1460», ό.π., σσ. 141-166. Για το Άργος και το Ναύπλιο κατά την υπό εξέταση περίοδο, βλ. A. Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia: 1311-1394», *Papers of the British School at Rome* 34, n.s. 21 (1966), 34-55 [= *Latin Greece, the Hospitallers and the Crusaders, 1291-1440*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1982, αρ. VIII], και ειδικά για τη δράση της οικογένειας Enghien και τον γάμο της Marie με τον Pietro Cornaro, 43-45. Βλ. επίσης Χρύσα Μαλτέζου, «Οι πελοποννησιακές κτήσεις της Βενετίας», *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, τ. Θ', Αθήνα 1979, σσ. 275-276.

2. Loenertz, «Pour l'histoire du Peloponnèse», 238 κεξ.: Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia», 45-46· R. Cessi, «Venezia e l'acquisto di Nauplia ed Argo», *Nuovo Archivio Veneto* n.s. 30 (1915), 147-173 [= *Politica ed economia di Venezia nel trecento: Saggi*, Ρώμη 1952, σσ. 249-273] και [= *Dopo la guerra di Chioggia. Il nuovo orientamento della politica veneziana alla fine del secolo XIV*, Βενετία 2005, σσ. 225-252].

του στραμμένο στο εσωτερικό το δεύτερο, παρέμεινε σε όλη τη διάρκεια του όψιμου Μεσαίωνα κατεχοχήν γεωργοκτηνοτροφική περιοχή.³

Όταν οι Βενετοί παρέλαβαν το Άργος, η πόλη εμφάνιζε θετικό ισολογισμό, γι' αυτό και αποφασίστηκε το πλεόνασμα να διατεθεί για την οικονομική ενίσχυση του γειτονικού Ναυπλίου, καθώς εκείνη την εποχή είχε αυξημένες δημόσιες δαπάνες. Μάλιστα, στις οδηγίες της προς τον νεοεκλεγμένο *podestà* και *capitano* του Άργους Saraceno Dandolo τον Αύγουστο του 1394, η Σύγκλητος ανέφερε ότι, με βάση πληροφορίες που είχε συλλέξει, τα προβλεπόμενα έσοδα του δημοσίου θα ξεπερνούσαν κατά πολύ εκείνα επί Pietro Cornaro.⁴ Αύξηση, η οποία πρέπει ενδεχομένως να αποδοθεί στη δημοσιονομική πολιτική του Δεσπότη του Μυστρά.

Από την άλλη, η τοπική κοινωνία, μπροστά στην προοπτική αλλαγής κυριαρχίας, παρουσιάστηκε αρχικά διχασμένη. Στα τέλη του 1388, προτού ολοκληρωθεί η αγοραπωλησία και με τις δυνάμεις του Θεοδώρου Παλαιολόγου να βρίσκονται προ των πυλών, οι ευγενείς και οι πολίτες του Άργους και του Ναυπλίου απευθύνθηκαν στη Σύγκλητο, ζητώντας διά στόματος του εκπροσώπου τους ευγενούς Giovanni Gradenigo την ενσωμάτωση των δύο πόλεων στη βενετική Δημοκρατία.⁵ Και παρότι η κατάληψη του Κάστρου της Λάρισας από τον Δεσπότη του Μυστρά και τους συμμάχους του λίγο αργότερα φαινόταν να ματαιώνει το σχέδιο αυτό, εκείνοι δεν αποδέχθηκαν την τροπή των πραγμάτων. Μεταξύ όσων εξακολούθησαν να εργάζονται για την επίτευξη του συγκεκριμένου σκοπού ήταν ο ιερέας Nicolò Cocho, ο οποίος επιδόθηκε στην κατασκοπία για λογαριασμό του προνοητή του Ναυπλίου Perazzo Malipier, με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να φυλακισθεί για περισσότερο από ένα χρόνο.⁶ Όμως,

3. Loenertz, «Pour l'histoire du Peloponnèse», 238 κεξ.· Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia», 37-38, 48-50· Cessi, «Venezia e l'acquisto di Nauplia ed Argo», 151 κ.εξ.· Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.). Μία συνθετική προσέγγιση*, Βενετία 2008², σσ. 175-180 (για το Άργος) και 180-190 (για το Ναύπλιο).

4. *Monumenta Peloponnesiaca. Documents for the History of the Peloponnese in the 14th and 15th centuries*, έκδ. Julian Chrysostomides, Camberley 1995, σ. 304 αρ. 154 στ. 4-13 και σσ. 306-308 αρ. 156 στ. 20-29, 80-86.

5. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 97 αρ. 45 στ. 13-16.

6. C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, τ. 2, Αθήνα

τα φιλοβενετικά τους αισθήματα δεν τα συμμερίζονταν όλοι οι κάτοικοι της Αργολίδας, καθώς υποστήριξη στο Θεόδωρο παρείχαν Έλληνες και πιθανότατα ορισμένοι Λατίνοι.⁷ Ενώ, απέτυχε η προσπάθεια των Βενετών να προσεταιρισθούν –με το αζημίωτο– τους άρχοντες (*barones*) που πλαισίωναν τον βυζαντινό Δεσπότη, ώστε να πεισθεί να τους αποδώσει τις διεκδικούμενες περιοχές.⁸

Παρά ταύτα, η μετάβαση στο νέο καθεστώς έγινε τελικά ομαλά, χωρίς αντιπαραθέσεις. Σε αυτό ασφαλώς συνέβαλε η χορήγηση αμνηστίας σε όλους όσους είχαν συμπαραταχθεί με τον Δεσπότη του Μυστρά εναντίον της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου.⁹ Εξάλλου, οι Βενετοί όχι μόνον δεν επιχειρήσαν να ανατρέψουν τις φεουδαρχικές δομές που είχαν διαμορφωθεί στη διάρκεια δύο αιώνων από τους φράγκους κυριάρχους, αλλά υποσχέθηκαν ότι θα διατηρούσαν τους θεσμούς (*ritus*) και τις τοπικές συνήθειες (*consuetudines*) των κατοίκων.

Σε θέματα φεουδαρχικά, το βενετικό κράτος ουσιαστικά αντικατέστησε τους προηγούμενους κυριάρχους. Ο *podestà*, ως επικεφαλής της τοπικής διοίκησης, όφειλε να περιβάλλει τους φεουδάρχες με τα φέουδα, να ρυθμίζει τα ζητήματα διαδοχής των φεούδων και, σε περίπτωση που εξέλιπαν οι νόμιμοι κληρονόμοι, να ενημερώνει τις μητροπολιτικές αρχές ώστε να μεριμνήσουν σχετικά. Επίσης, όφειλε να ελέγχει εάν οι κάτοχοι φεουδαρχικών γαιών εκπλήρωναν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις προς το κράτος και αν συμμετείχαν στις στρατιωτικές επιδείξεις.¹⁰ Αυτή ακριβώς η σύνδεση της κατοχής φέουδου με την προσωπική στράτευση

- Παρίσι 1881, σ. 19 αρ. 237. Βλ. επίσης *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 97 αρ. 45 υποσημ. 2 και σ. 104 αρ. 47 υποσημ. 10.

7. Η συνθήκη που συνήψε ο Θεόδωρος Παλαιολόγος με τη Βενετία το 1394 παρείχε τη δυνατότητα σε 20 οικογένειες να εγκαταλείψουν την πόλη σε διάστημα τριών μηνών από την παράδοσή της στους νέους κυριάρχους, υπό τον όρο ότι μέλη τους δεν θα ήταν άτομα εξαρτημένα νομικά (*de serva condition*) και ότι δεν θα είχαν οφειλές προς την *corte* ή προς άλλα σημαίνοντα πρόσωπα: *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 274 αρ. 141 στ. 203-207. Βλ. και Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia», 47-48 και σημ. 103.

8. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 104 αρ. 47 στ. 124-131.

9. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 274 αρ. 141 στ. 207-209.

10. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 307 αρ. 156 στ. 15-17, 61-69. Βλ. επίσης Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia», 48-49 και Παπαδιά-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σσ. 178-179.

ή την παροχή άλλων στρατιωτικών υπηρεσιών από τον φεουδάρχη, σε μια εποχή γενικευμένης αστάθειας και με τον τουρκικό κίνδυνο να πλησιάζει απειλητικά, εξηγεί την προσπάθεια προσεταιρισμού της φεουδαρχικής τάξης από τις βενετικές αρχές.

Το 1396, δύο χρόνια μετά την παράδοση της πόλης στους Βενετούς, πρεσβεία των ευγενών και της λατινικής Εκκλησίας του Άργους υπέβαλε στη βενετική κυβέρνηση σειρά αιτημάτων που αφορούσαν στη διεύθυνση ποικίλων ζητημάτων οικονομικής και νομικής φύσεως.¹¹ Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονταν και αιτήματα σχετικά με την παραγωγή και τη διακίνηση της σταφίδας, γεγονός που καταδεικνύει τον κυρίαρχο ρόλο της αμπελουργίας και ειδικότερα της σταφιδοκαλλιέργειας στην τοπική οικονομία. Με αφετηρία το πάγιο αίτημα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων της περιοχής για τη διατήρηση των θεσμών και των τοπικών συνηθειών, οι γαιοκτήμονες, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και η Λατινική Εκκλησία, ζήτησαν και εξασφάλισαν από τις αρχές ότι θα παρέμενε σε ισχύ προηγούμενη απαγόρευση, σύμφωνα με την οποία δικαίωμα πώλησης της σταφίδας σε εμπόρους με σκοπό τη διάθεσή της στην αγορά είχαν *tam feudati quam liberi et alii quicumque franchi*, δηλαδή τόσο οι φεουδάρχες όσο και οι ελεύθεροι, ενώ οι βιλάνοι ήταν υποχρεωμένοι να πωλούν την παραγωγή τους αποκλειστικά στους κυρίους τους, σε προκαθορισμένη από το κράτος τιμή. Στη συνέχεια, η σταφίδα διοχετευόταν στην αγορά από εμπόρους, οι οποίοι είχαν λάβει άδεια για ένα έτος από τις τοπικές αρχές, με τη διαδικασία του πλειστηριασμού, προκειμένου να αγοράσουν το προϊόν από τους τοπικούς παραγωγούς, σε προκαθορισμένες και πάλι από το κράτος τιμές, ανάλογα με την ιδιότητά τους: 13 υπέρπυρα το σακί από τους φεουδάρχες, τρία υπέρπυρα το *pentalatro* Άργους και δύο υπέρπυρα το *pentalatro* Ναυπλίου από τους βιλάνους του Κοινού, τους ελεύθερους και τους απελεύθερους.¹² Δικαίωμα συμμετοχής στον διαγωνισμό είχαν υπήκοοι του Άργους, του Ναυπλίου,

11. *Monumenta Peloponnesiaca*, σσ. 364-367 αρ. 182. Στις σελίδες που ακολουθούν αναλύεται το κείμενο της πρεσβείας.

12. Το *pentalatro* (πεντάλιτρον) ήταν μονάδα μέτρησης βάρους και μονάδα μέτρησης υγρών, βλ. E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, Μόναχο 1970, σσ. 109, 104 και *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 364 αρ. 182 υποσημ. 2.

της Μεθώνης και της Κορώνης, οι οποίοι, αφού θα εξασφάλιζαν τη σχετική άδεια, όφειλαν να παράσχουν τις απαιτούμενες εγγυήσεις και να εξοφλήσουν τους παραγωγούς με την παράδοση του προϊόντος.

Μέσα από τα αιτήματα των γαιοκτημόνων και τις σχετικές απαντήσεις των βενετικών αρχών προβάλλει ανάγλυφα η κοινωνική πραγματικότητα της υπαίθρου κατά τα πρώτα μεταβατικά χρόνια της βενετικής κυριαρχίας στο Άργος.¹³ Με κριτήριο την προσωπική κατάσταση των ατόμων, η κοινωνία διακρίνεται σε ελεύθερους και μη. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται γαιοκτήμονες, κάτοχοι φεουδαρχικής ή ελεύθερης γης, οι οποίοι προσδιορίζονται στο κείμενο ως *feudati* και *liberi* αντίστοιχα. Δίπλα σε αυτούς, απαντά ο όρος *franchi*, που είναι συνώνυμο της λέξης ελεύθερος, ενδέχεται όμως στην προκειμένη περίπτωση να δηλώνει τους απελευθερούς, δηλαδή τα άτομα εκείνα που με διάφορους τρόπους είχαν κατορθώσει να απαλλαγούν από την υποχρέωση παροχής του *servicium*, δηλαδή από κάθε προσωπική εξάρτηση.¹⁴

13. Γενικά για τη διάρθρωση της κοινωνίας στις λατινοκρατούμενες περιοχές, βλ. D. Jacoby, «Social Evolution in Latin Greece», *A History of the Crusades*, τ. 6, Μάντισον, Ουισκόνσιν 1989, σσ. 175-221 (όπου βρίσκεται συγκεντρωμένη η προηγούμενη βιβλιογραφία). Για την κοινωνία και την αγροτική οικονομία στην Πελοπόννησο ειδικότερα, βλ. P. Topping, «Le régime agraire dans la Péloponnèse latin au XVe siècle», *L'Hellenisme contemporain* 2nd ser. 10 (1956), 255-295 [= *Studies on Latin Greece A.D. 1205-1715*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1977, αρ. III]. J. Longnon, «La vie rurale dans la Grèce franque», *Journal des Savants janvier-mars* 1965, 343-357. A. Carile, *La rendita feudale nella Morea latina del XIV secolo*, Μπολόνια 1974 και ο ίδιος, «Η κατάσταση της αγροτικής τάξης του Μοριά κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας (ΙΔ΄ αιών)», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Πάτραι 25-31 Μαΐου 1980*, τ. 1, Αθήνα 1981-1982, σσ. 303-313 (στο άρθρο είναι προβληματική η απόδοση των όρων στα ελληνικά). Επίσης, για τις βενετοκρατούμενες περιοχές, βλ. F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Παρίσι 1959, σσ. 107-137, 287-302, 395-437· ο ίδιος, «La condition paysanne et les problèmes de l'exploitaion rurale en Romanie Greco-vénitienne», *Studi Veneziani* 9 (1967), 35-68 [= *Études sur la Romanie greco-vénitienne (Xe-XVe s.)*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1977, αρ. XIII]· και πιο πρόσφατα Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα: ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού. Αρχειακά τεκμήρια*, επιμ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993, σσ. 173-214.

14. Οι όροι *libero* και *franco homo* απαντούν στις Ασιζες της Ρωμανίας με δύο

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι βιλάνοι, πρόσωπα οικονομικά και νομικά εξαρτημένα, που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του φεουδάρχη. Ανάλογα με τον ιδιοκτήτη τους, διακρίνονταν σε βιλάνους του Κοινού και των φεουδαρχών. Οι βιλάνοι του Κοινού ή *rustici nostri Comunis, villani Comunis* και *villani de Argo*, όπως αναφέρονται στο κείμενο της πρεσβείας, προφανώς ήταν αγρότες, που ανήκαν στους τελευταίους χωροδеспότες του Άργους, δηλαδή στο ζεύγος Enghien-Cornaro, και είχαν περιέλθει στο βενετικό δημόσιο μαζί με τις γαίες τους κατά την πώληση της περιοχής στη Βενετία. Ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των βιλάνων του Κοινού και των βιλάνων των φεουδαρχών δεν μαρτυρούνται. Η μοναδική διαφοροποίηση ήταν ότι οι βιλάνοι του Κοινού μπορούσαν να πουλήσουν την παραγωγή της σταφίδας απευθείας στους εξουσιοδοτημένους εμπόρους, χωρίς την παρεμβολή ενδιάμεσου, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των βιλάνων των φεουδαρχών. Ωστόσο, η τιμή πώλησης ήταν η ίδια, με εκείνη που είχε καθοριστεί και για τους βιλάνους των φεουδαρχών. Συνεπώς η παραπάνω ρύθμιση ήταν και προς όφελος του βενετικού δημοσίου, αφού το δικό του προϊόν, απαλλαγμένο από το κέρδος του μεσάζοντα, κατέληγε να είναι περισσότερο ανταγωνιστικό όταν έφτανε στην αγορά.

Από το κείμενο της πρεσβείας προκύπτει η ύπαρξη και μιας τρίτης υποκατηγορίας εξαρτημένων αγροτών, αυτής των βιλάνων της Εκκλησίας (*villani ecclesie*). Οι τελευταίοι φαίνεται ότι υπάγονταν κατά το παρελθόν στη δικαστική δικαιοδοσία του λατίνου επισκόπου και της συνόδου των κληρικών, μόνο όμως για υποθέσεις που σχετίζονταν με την εκκλησιαστική περιουσία. Η επισκοπή διέθετε μάλιστα δική της φυλακή, στην οποία εγκλείονταν, τόσο οι αγρότες που είχαν κριθεί ένοχοι όσο και μέλη του λατινικού και του ορθόδοξου κλήρου που είχαν καταδικαστεί για αστικά και ποινικά αδικήματα. Το προνόμιο της υπό όρους απονομής δικαιοσύνης επεδίωξε να κατοχυρώσει ο λατίνος επίσκοπος Giacomo Pignaloti με σχετικό αίτημα που συμπεριλήφθηκε στην πρεσβεία

σημασίες, μια γενική και μια πιο περιορισμένη, βλ. σχετικά D. Jacoby, *La féodalité en Grèce médiévale. Les «Assises de Romanie»: sources, application et diffusion*, Παρίσι – Χάγη 1971, σ. 31. Για τις υποχρεώσεις των εξαρτημένων και των ελεύθερων αγροτών στην Πελοπόννησο, βλ. Carile, *La rendita feudale*, σσ. 93, 198.

του 1396, χωρίς ωστόσο να λάβει σαφή απάντηση από τις βενετικές αρχές, οι οποίες προτίμησαν μάλλον να αναβάλουν την επίλυση του θέματος παρά να έρθουν σε σύγκρουση με έναν από τους ισχυρότερους παράγοντες του Άργους.¹⁵

Σε γενικές γραμμές, πάντως, οι απαντήσεις που έδωσε η Σύγκλητος στα αιτήματα των γαιοκτημόνων και της τοπικής Εκκλησίας υπήρξαν καταφατικές, κινούμενες στο πλαίσιο της αρχικής υπόσχεσης που είχε δώσει η βενετική κυβέρνηση για τον σεβασμό των προηγούμενων κοινωνικο-οικονομικών δομών και του φεουδαρχικού δικαίου, στον βαθμό βέβαια που δεν θίγονταν τα συμφέροντα του κράτους.

Σε ό,τι αφορά τους αγρότες, το καθεστώς τους παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητο με τη νέα τάξη πραγμάτων. Διαπιστώνεται ωστόσο προσπάθεια των αρχών να περιορισθούν οι σε βάρος τους καταχρήσεις εκ μέρους των *bailivi*. Καθήκον των *bailivi*, οι οποίοι ήταν ένα είδος επιστάτη και εκπροσώπου του φεουδάρχη, ήταν να συλλέγουν τις οφειλές των αγροτών και να ελέγχουν εάν προσέφεραν τις απαιτούμενες υπηρεσίες. Εφόσον οι αγρότες ήταν πλημμελείς στις υποχρεώσεις τους, οι *bailivi* είχαν δικαίωμα να προβούν σε κατάσχεση των περιουσιακών τους στοιχείων. Το 1396, η βενετική Σύγκλητος αναγνώρισε μεν το δικαίωμα των εκπροσώπων των φεουδαρχών να κατάσχουν τα περιουσιακά στοιχεία των χρεοφειλετών, για να αποτρέψει όμως φαινόμενα καταχρήσεων έθεσε τους ακόλουθους περιορισμούς στη δραστηριότητά τους: Πρώτον, μπορούσαν να κατάσχουν περιουσιακά στοιχεία ύψους μέχρι 5 υπερπύρων. Δεύτερον, όφειλαν να παρουσιάζονται ενώπιον των αρχών μία φορά

15. Ο Jacomo Pígaloti, εκλεγμένος επίσκοπος Άργους από τις 8 Νοεμβρίου 1367 και πρόσωπο της εμπιστοσύνης του Nerio Acciaiuoli, λόγω της θέσης του και των διασυνδέσεών του έπαιξε σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις για την παράδοση της πόλης στη Βενετία, βλ. σχετικά *Monumenta Peloponnesiaca*, αρ. 24, 27, 46-47, 60, 66-67, 93, 96, 98, 101, 103, 142, 144, 160, 164-5, 182, 212, 216, 221, 225. Για τη λατινική επισκοπή Άργους κατά την υπό εξέταση περίοδο, βλ. Μ. Φώσκολος «Η Καθολική Εκκλησία Άργους - Ναυπλίου», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα* 1 (1992), 31-39, 45-47 [= *Anno Domini* 1 (2003), 153-164, με προσθήκη νεότερης βιβλιογραφίας]. Το 1437, η βενετική Σύγκλητος καθόρισε τις δικαστικές αρμοδιότητες του λατίνου επισκόπου, μετά από σχετικό αίτημα του τελευταίου, βλ. Γ. Α. Χώρας, *Η «Αγία Μονή» Αρείας εν τη εκκλησιαστική και πολιτική ιστορία Ναυπλίου και Άργους*, Αθήνα 1975, σσ. 108, 254-255 (παράρτημα έγγραφο 3).

τον χρόνο για να λάβουν τη σχετική εξουσιοδότηση, αφού προηγουμένως είχαν δώσει όρκο ότι θα ασκούσαν τα καθήκοντά τους με συνέπεια και σύμφωνα με τους νόμους. Τέλος, οι βιλάνοι είχαν δικαίωμα να προσφύγουν εναντίον τους στη δικαιοσύνη και εφόσον οι καταγγελίες τους αποδεικνύονταν αληθείς, τότε ο ρέκτορας είχε δικαίωμα να επιβάλλει ποινή τόσο στον υπαίτιο όσο και σε άλλους, για παραδειγματισμό.

Και ενώ ο πληθυσμός του Άργους προσαρμοζόταν σταδιακά στη νέα κυριαρχία, τρεις εχθρικές επιδρομές μέσα σε διάστημα τριών ετών, σκόρπισαν τον τρόμο και την ανασφάλεια, σπέρνοντας τον θάνατο, διακόπτοντας τους ρυθμούς της αγροτικής παραγωγής και επιφέροντας δραματικές αλλαγές στην κοινωνία της υπαίθρου.

Όπως προκύπτει από απόφαση της βενετικής Συγκλήτου, της 21ης Μαρτίου 1396, η ευρύτερη περιοχή του Άργους είχε δεχθεί επίθεση ανδρών του Θεόδωρου Παλαιολόγου, οι οποίοι είχαν διαπράξει αρπαγές ζώων. Η ακριβής ημερομηνία της επίθεσης δεν είναι γνωστή. Όσον αφορά τις ζημιές που υπέστη η τοπική κτηνοτροφία, μολονότι οι πηγές σιωπούν επ' αυτού, δεν θα πρέπει να υπερβάναν τα 7.000 υπέρπυρα, που ήταν η οφειλή της κοινότητας του Άργους προς τον Θεόδωρο. Γιατί, μετά την άρνηση του τελευταίου να αναλάβει την ευθύνη για την επίθεση, αποφασίστηκε οι τοπικές αρχές να παρακρατούν στο εξής τα χρήματα που κατέβαλλε η κοινότητα για την αποπληρωμή χρέους της, μέχρι την κάλυψη του ποσού των ζημιών.¹⁶

Κατά το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στην παράδοση της πόλης στους Βενετούς και τις αρχές του καλοκαιριού του 1395, η περιοχή του Άργους δέχθηκε ακόμα μία επιδρομή, αυτή τη φορά από Τούρκους και Αλβανούς μισθοφόρους του Καρόλου Τόκκου. Έχοντας πιθανότατα ως βάση των επιχειρήσεων τους την Κόρινθο, οι μισθοφόροι λεηλάτησαν τον αργολικό κάμπο, έκαψαν σπαρτά, άρπαξαν ζώα και αιχμαλώτισαν 200 αγρότες. Στη συνέχεια, μετέφεραν τη λεία τους πίσω στην Κόρινθο, όπου προχώρησαν στη διανομή της, προσφέροντας στη δούκισσα Francesca, την κόρη και κληρονόμο της περιουσίας του Nerio Acciaiuoli, και στον σύζυγό της Κάρολο το μερίδιο που τους αναλογούσε.

16. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 368 αρ. 183 και σσ. 272-273 αρ. 141, σσ. 365-366 αρ. 182.

Οι ζημιές, σύμφωνα με τις αρχικές εκτιμήσεις των τοπικών βενετικών αρχών, ανέρχονταν σε περισσότερα από 30.000 δουκάτα. Ύστερα όμως από μακρές διαπραγματεύσεις με τους απεσταλμένους του δούκα της Κεφαλληνίας, οι οποίες διήρκεσαν σχεδόν ένα χρόνο, η Σύγκλητος δέχθηκε τελικά την καταβολή του κατά πολύ κατώτερου ποσού των 5.000 δουκάτων, σε πέντε ισόποσες ετήσιες δόσεις. Ενώ δεν ελήφθη καμία μέριμνα για τον επαναπατρισμό όσων είχαν απαχθεί.¹⁷

Σε επιστολή του προς τον δόγη τον Απρίλιο του 1397, ο βενετός καστελλάνος Μεθώνης και Κορώνης, προειδοποιούσε ότι η πόλη του Άργους θα βρισκόταν εκτεθειμένη στον τουρκικό κίνδυνο εάν η Βενετία δεν αγόραζε την Κόρινθο.¹⁸ Οι δυσοίωνες αυτές προβλέψεις επιβεβαιώθηκαν τρεις μήνες αργότερα, στις αρχές Ιουνίου, όταν τουρκικό στράτευμα, αποτελούμενο από 6 με 7 χιλιάδες άνδρες, εισέβαλλε στον αργολικό κάμπο και, αφού λεηλάτησε και κατέκαψε την ύπαιθρο, πυρπόλησε το κάστρο της Λάρισας και αποχώρησε, παίρνοντας μαζί του 14.000 ή, σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις, 30.000 αιχμάλωτους.¹⁹ Μολονότι οι αριθμοί που παραδίδουν οι πηγές πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη, η ταχύτατη κινητοποίηση των αρχών για την αντιμετώπιση του προ-

17. Εκτός από τον αργολικό κάμπο, οι μισθοφορικές δυνάμεις του Καρόλου Τόκκου επιτέθηκαν και εναντίον της Αθήνας, βλ. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 339 αρ. 169 (η Σύγκλητος υιοθετεί επιφυλακτική στάση στο θέμα της αγοράς της Κορίνθου εξαιτίας της διπλής επιδρομής), σσ. 344-345 αρ. 173 (για το ίδιο θέμα), σ. 348 αρ. 175 (μέτρα εναντίον του Τόκκου), σσ. 369-370 αρ. 184 (απόφαση της Συγκλήτου σχετικά με την καταβολή αποζημιώσεων), σ. 371 αρ. 185 (απάντηση των πρεσβευτών του Τόκκου για το ίδιο θέμα). Για τη διανομή των λαφύρων, *Archivio di Stato di Venezia, Senato, Misti, reg. 43, φ. 119r* και για την καταβολή των αποζημιώσεων, ό.π., φ. 120v. Στις 14 Απριλίου 1396 οι απεσταλμένοι του δούκα της Κεφαλληνίας συμφώνησαν στο ποσό της αποζημίωσης, R. Predelli, *I libri Commemorativi della Repubblica di Venezia*, τ. 3, Βενετία 1883, σ. 238 αρ. 23. Βλ. επίσης Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia», 49· Julian Chrysostomides, «Corinth 1394-1397: Some New facts», *Byzantina* 7 (1975), 93-94.

18. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 367 αρ. 193.

19. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 392 αρ. 197, σσ. 393-395 αρ. 198· R.-J. Loenertz, «Pour l'histoire du Péloponnèse», 254-255· ο ίδιος, «Autour du Chronicon maius attribué à Georges Phrantzès», *Miscellanea Giovanni Mercati*, III, Βατικανό 1946, σσ. 291-292 [= *Byzantina et Franco-Graeca*, σσ. 20-21]· ο ίδιος, «La chronique brève moréote de 1423. Texte, traduction et commentaire», *Mélanges Eugène Tisserant*, II, Βατικανό 1964, σσ. 406, 424. Βλ. και Luttrell, «The Latins of Argos and Nauplia», σ. 38.

βλήματος της έλλειψης εργατικών χεριών επιβεβαιώνει ότι η μείωση όχι μόνο του αγροτικού αλλά και του αστικού πληθυσμού του Άργους υπήρξε δραματική, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη προσέλκυσης ανθρώπινου δυναμικού.

Πράγματι, η βενετική κυβέρνηση χωρίς χρονοτριβή προχώρησε στην υιοθέτηση μέτρων, τα οποία απέβλεπαν στη δημογραφική ενίσχυση του τόπου και συνακόλουθα στην αναζωογόνηση της αγροτικής οικονομίας, που είχε δεχθεί ισχυρότατο πλήγμα από την τελευταία καταστροφική επιδρομή. Τα μέτρα περιλάμβαναν: α) την πρόσκληση Αλβανών και άλλων εποίκων, στους οποίους παραχωρήθηκαν γαίες και αμπέλια του Κοινού με αντάλλαγμα την παροχή έφιππης, ένοπλης προστασίας, και β) την προσέλκυση των κατοίκων του Άργους που είχαν διαφύγει στο Δεσποτάτο του Μυστρά και στην καστελλανία της Κορίνθου για να γλυτώσουν από την τουρκική επίθεση.²⁰ Ως κίνητρο για την επάνοδό τους στο Άργος, τους προσφέρθηκε απαλλαγή από κάθε υποχρέωση αγγαρείας προς το Κράτος ή προς τους ιδιώτες για 5 χρόνια, εκτός από την αγγαρεία της σκοπιάς (*angaria garde*), την οποία ήταν υποχρεωμένοι να εκτελούν οι ίδιοι πάνω στα τείχη. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αρχές της Κρήτης, σε μια ανάλογη προσπάθειά ενίσχυσης του αγροτικού πληθυσμού του νησιού λίγο μετά τη λήξη του μεγάλου λοιμού του 1348, είχαν παραχωρήσει τριετή φορολογική απαλλαγή στους μετανάστες που θα εγκαθίσταντο εκεί για να καλλιεργήσουν τη γη.²¹ Η επέκταση κατά δύο χρόνια

20. *Monumenta Peloponnesiaca*, σ. 397 αρ. 200, σσ. 406-407 αρ. 207. Για την εγκατάσταση Αλβανών εποίκων στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές, τις σχέσεις τους με τους εγχώριους καθώς και με τις αρχές, βλ. P. Topping, «Albanian Settlements in Medieval Greece: Some Venetian Testimonies», *Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, επιμ. Angeliki Laiou-Thomadakis, New Brunswick 1980, σσ. 261-268. Αντίστοιχη πολιτική με τους Βενετούς, όσον αφορά την αξιοποίηση των συγκεκριμένων πληθυσμών, εφάρμοσαν τόσο οι Βυζαντινοί όσο και οι Καταλανοί στα εδάφη τους, βλ. Topping, ό.π.: Manuel II Paleologus, *Funeral Oration on his Brother Theodore*, έκδ. Julian Chrysostomides, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 119 κ.εξ.: *Diplomatari de l'Orient Català 1301-1409*, έκδ. A. Rubió I Lluch, Βαρκελώνη 1947, σ. 587 αρ 536.

21. Συγκεκριμένα με διατάγματα των ετών 1349 και 1351 αποφασίστηκε ότι όλοι οι μετανάστες θα απαλλάσσονταν από την καταβολή του ενός υπερπύρου που πλήρωναν οι δημόσιοι βιλάνοι ως φόρο, βλ. X. Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες στη μεσαιωνική Κρήτη. 13ος-14ος αι.*, Αθήνα 1997, σ. 77.

της συγκεκριμένης ευνοϊκής ρύθμισης, εν προκειμένω, αποτυπώνει τον βαθμό της ερήμωσης της υπαίθρου και το μέγεθος της καταστροφής που είχε αφήσει πίσω της η τουρκική επιδρομή, καθώς τη φωτιά είχε ακολουθήσει η εγκατάλειψη και για να φτάσουν ξανά σε πλήρη παραγωγή οι καλλιέργειες χρειαζόνταν, ειδικά στην περίπτωση των αμπελιών, αρκετά χρόνια προετοιμασίας και προσπαθειών.

Στους επαναπατρισθέντες πρόσφυγες επιτράπηκε, εξάλλου, να εγκατασταθούν σε κενές κατοικίες εντός της *girlanda*, υπό τον όρο ότι θα τις απέδιδαν στους προηγούμενους κατόχους τους, εφόσον εκείνοι επέστρεφαν στην πόλη. Ο όρος *girlanda* εδώ πρέπει να δηλώνει τον οχυρωμένο εξωτερικό περίβολο του Κάστρου της Λάρισας σε αντιδιαστολή προς το *castrum superius*, δηλαδή το ανώτερο τειχισμένο τμήμα του φρουριακού συγκροτήματος στην κορυφή του λόφου, όπου βρισκόταν η έδρα του διοικητικού και αμυντικού μηχανισμού. Στο ίδιο πνεύμα, τους παραχωρήθηκαν οικοπέδα στην περιοχή του εξωτερικού περιβάλλου για να οικοδομήσουν οικίες, στις οποίες μπορούσαν να διαμείνουν έως την επάνοδο των οικοπεδούχων. Σε αυτήν την περίπτωση δικαιούνταν να λάβουν αποζημίωση από τις αρχές για τα χρήματα και τον κόπο που είχαν καταβάλλει. Η άδεια εισόδου και εγκατάστασης των προσφύγων στον τειχισμένο οικισμό είχε διπλό στόχο: αφενός, να εμψυχήσει αίσθημα ασφάλειας σε όσους κατοίκους είχαν εγκαταλείψει εκούσια την περιοχή και είχαν αναζητήσει καταφύγιο στις γειτονικές κυριαρχίες, επειδή θεωρούσαν ότι οι Βενετοί δεν ήταν σε θέση να τους προστατέψουν από τους Τούρκους, και αφετέρου, να δώσει νέα πνοή στον, λαβωμένο από τη φωτιά και ερημωμένο από ανθρώπους, οικισμό με νέους κατοίκους. Από την άλλη, οι βενετικές αρχές, τηρώντας επιφυλακτική στάση απέναντι στους ένοπλους Αλβανούς και τους άλλους εποίκους, τους απέκλεισαν από το Κάστρο, καθώς τους θεωρούσαν απαραίτητους μεν για τη φύλαξη της υπαίθρου, αλλά ταυτόχρονα προφανώς δυνητικά επικίνδυνους. Εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι για τους ίδιους λόγους, η κυριότητα των παραχωρούμενων στους «ξένους» γαιών παρέμεινε στο βενετικό δημόσιο.

Παρόλο που η δοκιμαστική εφαρμογή των κινήτρων για την προσέλκυση εποίκων στην Αργολίδα, τουλάχιστον κατά δήλωση του βενετού *podestà* του Ναυπλίου Nicolò Polani, είχε θετική ανταπόκριση, φαίνεται

τελικά ότι τα μέτρα δεν σημείωσαν την αναμενόμενη άμεση επιτυχία, γιατί το δημογραφικό πρόβλημα και η εξασφάλιση αγροτικών χεριών εξακολούθησαν να απασχολούν τις αρχές κατά τα επόμενα χρόνια. Το 1404, οι βενετικές αρχές εξήγγειλαν νέα, ευνοϊκότερη, δέσμη μέτρων με στόχο την προσέλκυση και άλλων εποίκων, παρέχοντας, μεταξύ άλλων, στους μετανάστες απαλλαγή από κάθε φόρο και προσωπική υπηρεσία.²²

Μισόν αιώνα αργότερα, το 1451, τα αποτελέσματα των εποικιστικών μέτρων ήταν πλέον ορατά. Τα αιτήματα πρεσβείας της κοινότητας του Άργους του ίδιου έτους φανερώνουν ότι οι στόχοι της βενετικής πολιτικής στο συγκεκριμένο θέμα είχαν εν πολλοίς επιτευχθεί, αλλά όχι χωρίς να αναδείξουν νέες δυσκολίες.²³ Θετική ήταν η αποτίμηση της συνεισφοράς των εποίκων στην επίλυση των προβλημάτων της περιοχής, στο βαθμό που εκείνοι είχαν προβεί στις αναμενόμενες επισκευές κατοικιών και είχαν επιδοθεί στην αμπελουργία. Ωστόσο, παρά τους ευνοϊκούς για αυτούς όρους, ορισμένοι Αλβανοί έποικοι είχαν εγκαταλείψει τις γαίες που τους είχαν παραχωρηθεί, με συνέπεια να μένουν ανεκμετάλλευτες. Περί τις 115 οικογένειες Αλβανών, σύμφωνα με εκτιμήσεις, είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή, γεγονός με ασφαλώς σημαντικές επιπτώσεις στη σύσταση του αγροτικού πληθυσμού του Άργους, που μέχρι τότε ήταν στην πλειονότητά του ελληνικός. Εκτός αυτού, η παραχώρηση γαιών σε μετανάστες ανάλογα με την κοινωνική θέση τους και η απαλλαγή τους από φορολογικά βάρη και αγγαρείες είχε οδηγήσει στη δημιουργία κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων μέσα στην τάξη των αγροτών, διαταράσσοντας περαιτέρω τις ισορροπίες της υπαίθρου. Το κλίμα αντιπαλότητας και αμοιβαίας εχθρότητας μεταξύ των παλαιών και των νέων κατοίκων, που είχε προκύψει από την προνομιακή μεταχείριση των εποίκων σε σύγκριση με τους εγχώριους, κλήθηκαν να αναστρέψουν οι βενετικές αρχές με τη λήψη νέων μέτρων, αυτή τη φορά, προς όφελος των τελευταίων.

22. Αναλυτικά για τα μέτρα αυτά, βλ. Topping, «Albanian Settlements», σ. 262.

23. Επιτομή του κειμένου της πρεσβείας στο F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, τ. 3, 1431-1463, Παρίσι-Χάγη 1961, σσ. 168-169 αρ. 2865. Επίσης βλ. Topping, «Albanian Settlements», σσ. 262-263 και Παπαδιά-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σσ. 179-180.

